

MAX WEBER VE DEĞERLER SOSYOLOJİSİ: BİR METODOLOJİK İKİLEMİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Dr. Gamze AKSAN
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
gaksan@selcuk.edu.tr

Öz

Pozitivist anlayışın etkisi ve “bilim” olma kaygısı ile nötrlük ve yansızlık iddiasında olan sosyoloji; toplumsal olguların nesnel gerçekliğini inceleyen bir bilim olarak 19. Yüzyılda tarih sahnesine çıkmıştı. Bahsedilen “nesnellik” referansıya, değerler uzun süre salt bireysel gerçekliği ifade ettiği ve öznellikle ilişkilendirildiği için sosyolojik araştırmaların dışında tutuldu. “Değer yargılarından arınmış bir sosyoloji” miti üzerinden gerçekleşen bu algının sosyolojinin kendi sosyolojik serüveni sürecinde, farklı bilim dallarının tek bir kuram altında birleşemeyeceğinin anlaşılması ve bilimde objektiflik konusunun tartışılmasıyla birlikte gerek teorik gerek metodolojik açıdan farklılaştığını ifade etmek mümkündür. Değerler sosyolojisi denildiğinde ise akla gelen ilk isimlerden birisi, eylemlerin aktördeki karşılığını önemseyen ve bir anlamda aktörün sosyal eylem değerlendirmesini anlamaya dönük bir sosyolojinin gerekliliğine vurgu yapan Max Weber’dir. Fakat Weber, meslek olarak bilim adamlığı ve sosyolojik araştırma pratiği konularında merkezileşen bir “değerden bağımsız” sosyoloji düşüncesinin de önemli savunucularından birisidir. Bu noktada Weber’le ilgili sert eleştirilerin referans noktası, kendi çalışmalarında önemli ölçüde ortaya çıkan öznel değerlendirmeleridir. Bu çalışma ise uzun yıllar sosyolojide objektivizm doğrultusunda hesap dışı bırakılan ve sonrasında rüştünü kazanan değer kavramının sosyolojik imkânını çelişkili noktalarıyla birlikte Weber’in sosyolojisi ekseninde okuma girişimi olarak düşünülmelidir. Temel olarak değer kavramının sosyolojik boyutunun irdelenmesi ve Weber’in bu yöndeki eğilimi ile ilişki kurulması hedeflenen bu çalışmada, düşünürün bazı çalışmalarını üzerinden değerler sosyolojisi ve değerlerden bağımsız sosyoloji tartışmasının somutlaştırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değer, toplumsal değer, Max Weber ve değerler sosyolojisi, değerden bağımsız sosyoloji.

MAX WEBER AND SOCIOLOGY OF VALUES: REFLECTIONS ON A METHODOLOGICAL DILEMMA

Abstract

Sociology as the science of objective truth of social facts emerged in the 19th century. Its major concern, influenced by the positivist paradigm, was to be scientific through neutrality and impartiality. With its heavy emphasis on “objectivity,” values are kept outside of sociological analysis for a long time because of their perceived relationship with personal aspect of reality and subjectivity. It is also possible that this perception built upon the myth of a “value free sociology” has in time diversified, both theoretically and methodologically. This was possible through the debates on objectivism and the “sociological adventure of sociology itself” which gradually advanced the idea that different branches of science can not be unified under one theory. One of the most prominent figures regarding the sociology of values, on the other hand, is Max Weber, who focused on the meaning of the action for the actor and emphasized the need to develop a sociology which attempts to understand the actor’s understanding of his social actions. At the same time, Max Wever contends that sociological study should and can be “value-free.” However, Weber is an important defender of a sociology that is "independed of values" centered around his ideas of "science as vocation" and practice of sociological research. The main reference point of criticisms towards Weber is his subjective evaluations in his own studies that appear rather evident. Therefore, this study is an attempt to read the concept of value through Weber’s own sociology, with a focus on sociological possibility and possible contradictions of sociology of values, that has been neglected on the basis of objectivism and which has later gained legitimacy. In other words, this study investigates the sociological dimension of the concept of “value” and how it relates to Weber’s position. With this purpose, a reading of capitalism based on Weber’s “The Protestant Ethics,” that represents a primary example of sociological investigation of “value” will be made.

Keywords: Value, social value, Max Weber and sociology of values, value free sociology.

GİRİŞ

İnsanlığın kendisini rasyonalitesinden hareketle düşünen bir varlık olarak konumlandırması, aklın merkeze konulmasıyla bilimin ve pozitivistizmin yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmesi 19. yüzyıl düşüncesinin önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Pozitivist anlayışın etkisi ve bilim olma kaygısı ile nötrlük ve yansızlık iddiasında olan sosyoloji; toplumsal olguların nesnel gerçekliğini inceleyen bir bilim olarak aynı yıllarda tarih sahnesine çıkmıştı. Bahsedilen “nesnellik” referansıyla değerler uzun süre salt bireysel gerçekliği ifade ettiği ve özellikle ilişkilendirildiği için sosyolojik araştırmaların dışında tutulmuştu. “Değer yargılarından arınmış bir sosyoloji” miti üzerinden gerçekleşen bu algının "sosyolojinin kendi sosyolojik serüveni" sürecinde, farklı bilim dallarının tek bir kuram altında birleşemeyeceğinin anlaşılması ve bilimde objektiflik konusunun tartışılması ile gerek teorik gerek metodolojik açıdan farklılaştığını ifade etmek mümkündür. Pozitivistizmin doğa bilimleri için önerdiği her türlü yaklaşımı toplumsal üretim alanı için de geçerli kılması sorunu ve bu ekseninde toplumsal gerçekliğin kendisi ile iç içe olan; sosyal yapı, sosyal işleyiş ve sosyal değişme gibi toplum biliminde merkezi konuların odağında duran değerlerin analiz dışında bırakılması mantıksal olarak da çelişkili bir durumdu. Bu noktada sosyoloji geleneğinin önemli temsilcilerinden Max Weber; insan davranışında ayırt edilebilir düzenliliklerin açıklanmasında “eylemlerin aktöre anlamını yorumlayıcı kavramanın gerekliliği”ne vurgu yaparken aslında bireylerin ve grupların sahip oldukları sosyal değerleri hesaba katan bir sosyolojiye işaret etmekteydi. Ancak eylemlerin aktördeki karşılığını önemseyen ve bir anlamda aktörün sosyal eylem değerlendirmesini anlamaya dönük bir sosyolojiye vurgu yapan düşünür aynı zamanda “değerden bağımsız” (value free) bir sosyoloji "olmalı"yı iddia etmekteydi. En önemli çalışmalarından birisi olan “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu”nda, batıdaki kapitalist gelişmenin oluşumunda Protestanlığın baskın bir unsur olduğunu ileri süren Weber, gerçekte ise dini ve iktisadi değerler arasındaki ilişki biçimlerini ele almış ve bir anlamda kapitalizmin oluşmasında sermaye birikiminin yanı sıra Protestanlığın etkisine ayrı bir değer atfetmiştir. Aslında Weber, tam da bu çerçevesi ile değerlerin bireyler üstü yönünü öne çıkarmış ve toplumsal bir olgu olarak tartışılmasının önünü açan önemli referans kaynaklarından birisi olmuştur. Fakat düşünür, özellikle bilim mesleği ile ilgili açıklamalarında, bu mesleği icra eden kişilerin çalışmalarını değerlerden bağımsız gerçekleştirmeleri gerektiği yönündeki fikirlerini de açıkça ifade etmektedir. Bu durum genel olarak sosyal bilimlerde, özelde de sosyolojide iki sorun alanını tartışmaya açar. Öncelikle “değer” objektivizm sorununu aşır, hangi çerçevede sosyolojinin alanına girer? Diğer taraftan toplumsal değerlerin sosyolojik bağlamının mantıksal olarak bilim adamı için de geçerli olduğunu düşündüğümüzde, bir meslek olarak bilimi icra eden kişi her şart ve koşulda nasıl kendisini var eden değerlerden bağımsız davranacaktır? Gerçekte değerlerin sosyolojik yönüne ilişkin çalışmaların temel referanslarından birisi olan Max Weber’in bilim nosyonunun icrasında metodolojik olarak öne sürdüğü ilkedeki vurgunun gizilleştiği ve bu durumun çoğunlukla

bilimsel yöntem tartışmaları ekseninde (çok da irdelenmeden) ele alındığı görülmektedir. Fakat kendi çalışmaları baz alındığında, aslında Weber'in bu soruya cevabı ya da meselenin kendisi ile hesaplaşması, hem kurgusal hem de metodolojik yönden değerlerden bağımsız bir sosyoloji olamayacağını ortaya koymaktadır. Weber'in Kapitalizm ile ilgili çıkarımlarının yanı sıra İslam dinini anlama ve yorumlama girişimlerinde bu durumun ortaya çıktığını açıkça ifade edebilmek mümkündür. Bu çalışma ise uzun yıllar sosyolojide objektivizm doğrultusunda hesap dışı bırakılan ve sonrasında rüştünü kazanan değer kavramının sosyolojik imkânını çelişkili noktalarıyla birlikte, Weber'in sosyolojisi ekseninde okuma girişimi olarak düşünülmelidir. Diğer taraftan sosyolojide aslında ciddi bir tartışma alanı olan ve iradecilik ve fenomenoloji gibi pozitivistin karşısında duran bazı düşünce akımları ile ilgili tartışmalar, asıl tartışma zemininden uzaklaşılacağı ve konunun bilim sosyolojisi zeminine kayabileceği kaygısıyla bu çalışmada bahsedilen konular arasında doğrudan yer almamaktadır. Temel olarak değer kavramının sosyolojik boyutunun irdelenmesi ve Weber'in bu yöndeki eğilimini önemseyen bu çalışma, düşünürün sosyolojik olarak değer ve değerden bağımsız sosyoloji konusunda pratik örneklerini yansıtan görüşleri ile şekillenecektir.

DEĞER KAVRAMI VE “SOSYOLOJİK” DEĞERİ

Tamamen farklı anlamlar taşıyabilen değer kavramı, genel olarak istatistikî ve iktisadi açıdan nicel bir miktarı anlatırken tutum araştırmalarında insanların etik ya da uygun davranışlar hakkında neyin doğru, neyin yanlış, neyin istenilir, neyin bayağı olduğu konusunda taşıdıkları fikirleri gösterir. Aynı doğrultuda felsefeciler değerleri etiğin, estetiğin ve siyaset felsefesinin bir parçası saymaktadır (Marshall 1999: 134). Değer konusu bu çerçevede, felsefede bir öğreti olarak da ele alınmakta (axiarchy), bu öğretiye göre evrendeki doğal düzenin değerler tarafından yönetildiği ya da bu doğal düzenin ancak ve ancak değerler aracılığı ile açıklanabileceği öne sürülerek gerçeğin “ne”liğinin ispatlanmasında değerlere ayrı bir önem atfedildiği görülmektedir (Güçlü-Uzun vd. 2003: 336). Değerler, toplumsal bir veri tipi olarak düşünüldüğünde ise güçlü, yarı kalıcı, birleştirici ve bazen belirsiz eğilimleri yansıtmaktadır. Bununla beraber yüzeysel, fazla emin olunmayan ve oldukça değişken görüşler ile kanıları yansıtan tutumlar arasında bir ayrım yapılmaktadır. Toplumlar çok çeşitli tutumlara hoşgörülle bakabilse de, insanların sahip oldukları toplumsal ve siyasal konsensüsü şekillendiren ve ortaklaşa paylaşılan bir alan sunan değerler konusunda belirli bir tutarlılık ve homojenlik de gerekli kabul edilmektedir. Bu bağlamda, çoğunlukla uzlaşma kuramcılarını toplumsal düzenin muhafaza edilmesinde ortak değerlerin önemine vurgu yaparken görürüz (Marshall 1999: 134). Dolayısıyla sosyolojik açıdan değerler, grup veya toplumun; kişilerin, örüntülerin, hedeflerin ve diğer sosyokültürel nesnelere önemliliği üzerindeki değerlendirmelere dayanan ölçütlere göre tanımlanmasıdır (Fichter 1990: 132). Değerler böylelikle, davranışlarımızın genelleşmiş ilkelerinden birisi olarak; amaç ve eylemlerde grup üyeleri tarafından

güçlü biçimde hissedilen ve duygusallıkla olumlu yönde sorumluluk hissi uyandıran yargı ölçütleridir (Theodorson-Theodorson 1969: 455). Kısaca kişiye, gruba yararlı; istenilen ve beğenileni belirleyen “genelleşmiş soyut ölçütlerimiz” olarak tanımlayabileceğimiz değerler, bu bağlamda kendinden çok ona transfer edilen önem derecesine atfen anlam bulur. Ancak değerlere ilişkin tanımlarda mantıksallıktan ziyade betimleyici bir takım özellikler ön plana çıktığı için, bu durum kavram üzerinde bir takım çelişkilere ve karışıklıklara sebep olmaktadır. Örneğin eğitim kendi kendine bir sosyal değer midir? Yoksa eğitimin değeri, toplumda karşılık bulan işlevlerinin sosyal ihtiyaçları karşılama kapasitesinde mi aranmalıdır? Buradaki asıl nokta, nesnenin kendisine aktardığı ya da atfettiği önemliliklerdir. Dolayısıyla eğitim, sadece sosyal bir değer olarak "değerli" olmakla kalmaz, aynı zamanda kendisi de bir sosyal değer olur (Topçuoğlu 1999: 11).

Diğer bir tartışma ise değerlerin bireysellik ve toplumsallık yönleri üzerinedir. Değerlerin bireysel yönü bulursa da kapsamlı etkinliklerini toplumsal yönleri sağlar. Çünkü değerlerin en iyi yansıma biçimleri olan tutum ve davranışlar, toplumsal şartlarda kendisini gösterir (Aydın 2003: 122). Bireyin toplum içindeki sosyal statüsü, yani başkaları tarafından değerlendirilmesi ister atfedilme ister kazanılma yolu ile olsun, bunların hepsi dışarıdan gelir, kişi bunları kontrol edemez. Dolayısıyla değerlerin kaynağı sosyal "kişi"lerin dışındadır (Bağlı-Özensel 2005: 86). Kişilerin davranış örüntülerini oluşturduğu sosyal roller ise değerlerin ifade edildiği, simgelendiği temel mekanizmalar olarak karşımıza çıkar. Bireyden, rolüne yakıştıran farklı değer derecelerini bilmesi ve en çok değer verilenler üzerinde yoğunlaşması beklenir. Başka bir ifadeyle toplum, rolleri sosyal değer dereceleri ile kuşatır ve bireyler de davranış örüntülerini bu değerlere göre belirler (Fichter 1990: 135). Aslında bu, bir bakıma bireyin toplum ve sahip olduğu sosyal çevre ile bir arada yaşamasının ve onlarla bütünleşmesinin temel koşullarından birisidir. Bireyin topluma entegre olabilmesi ve uyum içinde yaşayabilmesi, o toplumda kabul gören değerler ile çatışır olmamasını gerektirmektedir. Zira bir toplumun yapısında belirleyici olan sosyal değerler, bireyler üzerinde baskı yaparak bu değerlere uyulmasını da sağlamaktadır. Bu bağlamda değerler davranış örüntülerinin normları veya standartları olarak karşımıza çıkar ve toplumda sosyal kontrol mekanizmaları olma gibi önemli bir işlevi yerine getirir.

Toplumsal değerler hiçbir zaman mutlaklık içermezler. Ayrıca kişilerin ulaşabileceklerinden daha yukarıdadırlar. Dolayısıyla davranış ile değer arası mesafe tümüyle kapanabilir bir özelliğe sahip değildir. Bireylerin başarabildiklerinden daha fazlasını isteme eğilimleri, birçok açıdan toplumsal problemlerin oluşmasına zemin hazırlar (Özensel 2003: 233). Bu biçimiyle ele alındığında, Özensel'e göre (2003: 234-235); toplumsal değerler, toplumsal problemlerin bir sebebi olarak karşımıza çıkar. Bir toplumda kabul edilen başat değerler arasında ne kadar görüş birliği sağlanmış olursa olsun, yine de bir diğeriyle çatışan birçok değer var olabilmektedir. Temel toplumsal problemlerin

birçoğu "değer çatışması" özelliği taşımaktadır. Özellikle de günümüz toplumlarında bu tür çatışmaların oldukça yoğun olduğu bilinmektedir. Davranış örüntülerinin gelenek ve kurallarla sıkı sıkıya kontrol altına alındığı geleneksel toplumlarda değer çatışmaları son derece nadir gözlenmekte iken, bireyin çoğu zaman öz yönelimli olarak değerlendirildiği modern toplumlarda değer farklılıkları, değer çatışmalarının oluşmasının başlıca nedenlerinden birisidir. Ayrıca bir toplumda toplumsal şartların değişmesi, buna bağlı olarak o toplumda var olan değerler hiyerarşisini de etkileyebilmektedir. Birey belirli bir toplumsal durumda önemseydiği ve diğer değerlere oranla öncelik attığı bir değeri daha farklı bir toplumsal durumda önemsemeyebilir. Sözgelimi savaş zamanı güvenliğe önem veren bireyler, böyle bir durum söz konusu olmadığında özgürlüğü öncelikli bir değer olarak görebilir. Değerlerin bu değişebilirliğinin yanında daha statik olan "nihai değerler" de vardır. Sayıları az olmasına rağmen toplumdaki konumları ve işlevleri açısından önemli bir yerde duran nihai değerler toplumdaki bireylerin davranış ölçütleridir. Her toplumun zemininde bulunan fikir birliğine işaret etmelerinin yanı sıra hemen hemen tümünün evrensel nitelik gösterdikleri de söylenebilir. Farklılıklar ise çoğunlukla söz konusu değerlerin içeriği ya da uygulaması ile ilişkilidir.

Toplumsal yapının önemli bir parçası olan değerlerin sosyolojik bağlamı, daha önce de ifade ettiğimiz gibi sosyal bir varlık olan birey ve bu bireyin ortaya koyduğu davranış örüntüleri ile yakından ilgilidir. Zira sosyologlar için değerler insanoğluluyla bağlantılı olması dışında bir anlam ifade etmez. Toplumu oluşturan bireyler tarafından paylaşılan, ciddiye alınan, içinde coşku, heyecan gibi duyguları bulunduran, nesnelere soyutlanabilen, uzlaştıran, çatışmalara neden olan, davranışın nasıllığını belirleyen ve bu anlamda ölçek işlevi gören değerler toplumun karakteristik özelliklerini yansıtırken birçok toplumsal oluşumun ardındaki nedenlerin açıklanmasında, özellikle de toplumsal işleyişin anlaşılmasında önemli roller üstlenirler.

Sosyoloji literatürüne baktığımızda ise özellikle klasik sosyologların, bir anlamda kendi akademik güvenilirliklerini sağlama eğilimiyle modern argümanlara göre idealize ettikleri bilimsel nötrlük ve yansızlık iddiaları, değerlerden ve onların ifadesi olan değer yargılarından arınmış bir sosyolojinin nasıl mümkün olabileceği konusunda yeterince tatmin edici şeyler söylememekteydi. Gerçekte bu durum, söz konusu eğilimdeki düşünürler için önemli bir teori- pratik çelişmesini de ortaya koymaktaydı. Nitekim klasik sosyologların değerler konusundaki bu yaklaşımları değer yargılarından bağımsız değildi. Bu durumun en açık örneklerinden birisi "toplumu yeniden organize etmek için gerekli bilimsel işlemlerin planı"nın mimarı, sosyolojinin kurucusu Comte'un (Turner-Beeghley vd. 2012: 26) özelde "Batı Avrupa'nın içinde bulunduğu kaotik durumdan kurtuluşunu sağlayacak yeni bir din ve ruhban sınıfı" önerisinde görülmektedir. Comte'un düşüncesinde bu din, sevgi ve birlik anlayışında bir insanlık yaratımına hizmet edecek "insanlık dini"nin kendisidir.

Pozitivizm, sözü geçen yeni din, bilim adamları ise ruhban sınıfı olarak, bu dinin icracısı şeklinde kurgulanmıştır. Comte bir adım daha öteye giderek, bilimler hiyerarşisinde sosyolojiyi özel bir değerlendirme ile en üst basamağa oturtur (Aron 2000: 98; Tatlıcan 2015: 45-47). Yine Pozitivist gelenek içinde nesnellığı vurgulayarak sosyal gerçekliklerin "şey" gibi algılanması yönünde bir metodolojiyi savunan Durkheim (2004) toplumsal yapı analizlerinde duygu, inanç, vicdan ve değer gibi bireysel özelliklerle ilgilenirken özellikle "intihar" tezinde inanca ait bir takım değerlerden bahsetmekte ve farklılıkları da bu öğelere referansla açıklamaktadır (Evans 1977: 32). Durkheim, sosyolojinin bizzat kendisini Modern Avrupa'da aşınan ve dönüşen ahlaki değerleri anlamada bir araç olarak görmekte (Birekul-Alkın 2015: 83), toplumsal iş bölümü ve intihar gibi çalışmalarında bu durumun metodolojik olarak nasıl gerçekleştirileceğini göstermektedir. Ayrıca Kant ve Parsons'la birlikte Durkheim'in da adının anıldığı ahlakçı bireycilik, önemli bir felsefi gelenek iken (Turner 1997a: 95) süreç içerisinde ahlakın yaşadığı krizi aşma bağlamında, yine ahlaka affettiği değer hemen her çalışmasında görülmektedir. Sosyoloji literatürü, buradaki ifadelerle benzeyen birçok örnekle doludur. Hatta sosyoloji üzerine tüm söz söyleyenler, sosyolojik çıkarımlarda bulunanlar veya analiz yapanlar açısından, kısacası sosyoloji tarihinin tüm aktörlerinin görüşlerinden bir "değer yargıları" okuması yapabilmek mümkündür. Bu çerçevede bir eğilimi Robert Nisbet'in (2013: 25) şu cümlelerinde açıkça görmekteyiz: "Sosyal bilimlerde temel fikirlerin kökleri tartışmaya mahal bırakmayacak ölçüde ahlaki beklentilerde ve umutlardadır. Sonunda ne kadar soyut bir nitelik kazanırlarsa kazansınlar, bilim adamlarına ne kadar nötr görünürlerse görünsünler, bu fikirler kendilerini ahlaki köklerinden hiçbir zaman koparamazlar". Fakat burada önemli bir sınırı da açıkça ifade eden Nisbet (2013), klasik sosyologların 19. yüzyılda hükmünü icra eden ahlaki çatışmalar neticesinde ulaştıkları entelektüel/ zihni malzemelerle- değerlerle, kavramlarla ve teorilerle- çalıştıklarına vurgu yapmakla, gösterilen çabanın büyüklüğünü göz ardı etmediğini, ancak onların her birinin öncelikle, açık ve berrak ahlaki terimlerle sahneye çıktığını belirtmektedir.

Çalışmanın geri kalan kısmı ise sosyolojiye önerdiği anlamacı ve yorumlamacı yaklaşım çerçevesinde değerlerin sosyolojik olarak tartışılabilmesinin önünü açan Weber'in değerler sosyolojisi bağlamı düşüncelemlerinin irdelenmesini içerecektir. Fakat çalışmanın başında da ifade ettiğimiz gibi, meslek olarak sosyolojide ve bilimsel araştırma pratiğinde değerden bağımsızlığı (value free) savunan Weber'in özelde bu konu ile ilgili kötü şanınin da hatırlatılması gerekmektedir. Bu noktada Weber, özellikle birtakım düşünürler tarafından sıkı eleştirilere tabi tutulmuştur. Weber'in görüşlerini anlama çabasının ardından düşünürün bazı çalışmaları, değerler sosyolojisi ve değerden bağımsız sosyoloji iddiası çerçevesinde değerlendirilecektir.

WEBER SOSYOLOJİSİ VE DEĞERLER

Özgün bir sosyal bilim olarak modern sosyolojinin kurucularından Max Weber; sosyal bilimler için felsefi bir temel öneren, sosyoloji için genel bir kavramsal çerçeve çizen ve tüm büyük dünya dinlerini, antik toplumları, iktisadi tarihi, hukuk ve müzik sosyolojisi ve başka birçok alanı kapsayan araştırmaları ile çok yönlü ve bir o kadar da iddialı bir sosyolojinin mimarlığını yapar (Marshall 1999: 792). Ancak Avrupa'daki hakim sosyoloji geleneği içerisinde Weber'in önemi, onun siyasal örgütlenme, sınıf yapısı ve dinsel davranış konularındaki bağımsız çalışmalarının ötesinde, sosyolojinin temel sorunlarına getirdiği metodolojik yaklaşımlarda yatmaktadır. Rickert ve Dilthey'in *geisteswissenschaft* (insan/kültür bilimleri) temelinde, Weber davranıştan çok, toplumsal aktörün bakış açısından eylemin öznel anlamına odaklanan bir sosyolojik çözümleme yöntemi geliştirmiştir (Turner 1997b: 83). Dönemin hâkim görüşlerinde merkezi etkiye sahip olan mantıksal pozitivizmin vurgusu, bilimde kesin genellemelere ulaşmaktır. Doğruluğu kesin ve kabul edilebilir genel ve evrensel yasalara dayanması iddiasının sadece doğa bilimleri ile sınırlandırılmaması ve sosyal bilimlerden, özelde -sosyal fizik tartışmaları ve natüralistik eğilimin etkisiyle- sosyolojiden beklentinin bu yönde olması, Weber'in eleştirilerinin öncelikli hedefi olmuştur. Weber, sosyal bilimlerin böylesi bir görevi olmadığını açıkça ortaya koyan bir sosyoloji geliştirmeye çalışır (Parsons 1968: 591). Temelde böyle bir refleksle yorumsamacı sosyolojiyi inşa eden Max Weber'e göre sosyal bilimler, toplumsal eylemlerin özgül tarihsel ortamları ile anlaşılması ve nedensel açıklamaların yapılmasına ilgi duyar. İnsan toplumu tesadüfler değil olasılıklar meselesidir. Dolayısıyla sosyal bilimlerin asıl ilgi alanı toplumsal eylem olurken bu; anlamlı, ötekilere yönelttiğimiz ve öznel bir anlam kattığımız eylemdir. Zira eylem, tabii dünya tarafından paylaşılmayan "öznel" bir muhtevaya sahiptir. Eylemlerin aktöre anlamını yorumlayıcı kavrama, insan davranışında ayırt edilebilir düzenliliklerin açıklanması için esastır. Bu nedenle Weber, bireyin sosyolojinin atomu olduğunda ısrar eder (Giddens 1996: 53). Birey anlamlı davranışın tek taşıyıcısı ve üst sınırındır. Devlet, dernek, feodalizm gibi kavramlar ise genel olarak Weber'e göre sosyoloji için insanların etkileşimini gösteren belli kategorilerdir. Sosyolojinin görevi, bu kavramları anlaşılabilir eylemlere indirgemek, başka bir deyişle bunları istisna tanımadan etkileşime katılan tek tek kişilerin eylemlerine indirgemektir (Gerth-Milss 1998: 101). Eylem; öznel anlamı, diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar "toplumsaldır" (Weber 2012: 112).

İnsan etkinliği hiçbir zaman bitmeyeceğine göre o, edilgin bir nesne de değildir. O hâlde toplumsal ilişkileri üreten insan etkinlikleri doğal olgularda yeni olmayan bir niteliğin, yani anlamın etkisi altındadır. Toplumsal davranmak; bir taraftan bir takım amaçlar düşünülerek yaratılmış kurumların, adetlerin ve yasaların uyuşan bağlamında yer almak, öte taraftan kendine bu etkinliği haklı çıkaracak bir amaç ya da hedef koymak ve son olarak da etkinliğin güdüsü olarak

bazı değerlere, özelemlere ya da ideallere yaslanmak demektir. Neticede her toplumsal eyleyicinin çeşitli ve çoğunlukla çatışan değerlere itibar etmesi, kişinin davranışına bir anlam yüklemesi demektir ki, Weber'in deyimiyile bu durum "öznel yönelim" adını alır (Freund 2002: 174).

Sosyal bilimlerin temel nesnesi "toplumsal eylem" ise dört maddede sınıflandırılır. Bu sınıflandırma: köklenmiş alışkanlıklara göre belirlendiği için geleneksel eylem; aktörün belirli duyguları ve duygu hâlleri ile belirlenen duygusal eylem; nihai değerleri hedef alan ve bilinçli bir inanç tarafından belirlenen değersel-akılcı eylem, rasyonel olarak takip edilen veya hesaplanan amaçsal akılcı ya da araçsal eylem şeklindedir (Weber 2012: 132-133). Her şeyden önce bir eylem, geçmişin ve âdetin kutsallığıyla kendi anlamını kavrayarak ve bunun sonucunda da bu kutsallığa uyarak geleneksel olabilir. Zevk ya da tefekkür arzusuyla, verilen bir itkiye, o anda hemen gelen bir tepki biçiminde de tepkisini gösterebilir. Dahası değer taşıyan bir ussallığa sahip olabilir; öyle ki burada eyleyici, inandığı için ya da görev duygusuyla koşullar ne olursa olsun, gelecekteki bir umuda ya da amaca hizmet etmek istediğine inanır. Bunun nedeni de yalnızca amacın ona iyi görünmesi olabilir. Son olarak eylem, amaç taşıyan bir ussallığa sahip olabilir; olası sonuçlarını görebilmek için eldeki yolların ve girişimlerin hesaplanmasıyla sınırlanmış bir hedefi amaçlayabilir. Etkinliğin çeşidi her ne olursa olsun, tutarlılığı yalnızca onun bireysel ya da kolektif eyleyicisinin ona verdiği anlam kadardır (Freund 2002: 175). Böylelikle Weber; toplumsal eylemi tanımlarken değer kavramına açıkça önemli bir vurgu yapmaktadır. Bu vurgu ise sadece değersel-akılcı eylem tipi kavramsallaştırması ile sınırlı değildir, örneğin geleneksel eylemi tanımlarken geçmişte sahip olunan değerlere, belki de kutsal sayılan değerlere bağlı bir eyleme durumu söz konusudur. Değersel-akılcı eylemi biraz daha açtığımızda; davranışın değer bilinciyle belirlenmesi: kişinin bir davranışı sırf ahlaki, estetik ya da dini bakımdan taşıdığına inandığı değerinden dolayı sergilemesi, bunu yaparken de davranışlarının doğuracağı sonuçları göz önüne almamasıdır. Birey doğacak sonuçlara aldırmaksızın sırf ödev, şeref, sadakat, ya da herhangi bir dava inancından dolayı herhangi bir davranışta bulunduğu anda, davranışını değer bilinci ile belirlemiş olmaktadır. Burada başarı ya da başarısızlık gibi herhangi bir sonuçtan ziyade davranışın yapılaş tarzı önemlidir. Bu konuda intikam, kendini bir şeye adama veya gemisiyle batan kaptanın davranışı gibi örnekler verilebilir.

Weber'ci anlamda bilim, amacı evrensel olarak geçerli olgu yargılarına ulaşmak olan akılcı bir davranış özelliği gösterir. Bütün felsefi ve epistemolojik düşüncenin merkezindeki "değerlerin yaradılışı olarak tanımlanan eserler konusunda bu tür yargıların ortaya konması mümkün müdür?" sorusuna Max Weber; "değer yargısı" ve "değer ilişkisi" ayrımı yaparak yanıt verir. Bu açıdan değer yargısı kavramının anlaşılması kolaydır. Sözelimi söz ve düşünce özgürlüğünün temel bir değeri olduğunu belirten birey, içinde kişiliğini ortaya koyduğu bir yargıyı dile getirir. Bir başka kişi bu yargıyı kabul etmeyerek

özgürlüğü önemli görmemekte özgürdür. Dolayısıyla değer yargıları kişisel ve öznel bir tarafı vardır. Buna karşılık “değer ilişkisi” formülü, yukarıdaki örneğe benzer bir anlamda anlatmak gerekirse; örneğin siyaset sosyoloğu özgürlüğü, tarihsel öznelere uğruna çatıştıkları bir amaç olarak insanlar ya da partiler arasında anlaşmazlıklar ya da çatışmalar çerçevesinde düşünecek ve geçmişin siyasal gerçekliğini özgürlük değeri ile ilişki kurarak inceleyecektir. Özgürlük değeri bir siyaset sosyoloğu için başvuru merkezidir. O, bu değeri benimsediğini belirtmek zorunda değildir. Kısaca sosyolog ortaya bir değer yargısı koymaz, aksine konuyu o değere mal eder. Bu bağlamda Weber sosyolojisinde değer yargısı ahlaki ya da yaşamsal bir kesinleme olurken, değer ilişkisi ise nesnel bilimin seçme ve örgütlenme sürecidir. Bilim adamının değerlerle olan zorunlu ilişkisi ise basit olarak inceleme konusunu oluşturmada bir seçim yapmak zorunda olmasında görülebilir (Aron 2000: 401-402).

“Değerden bağımsız” Sosyoloji

Weber’in felsefi düzeydeki tartışmalarından birisi olan değer özgürlüğü kuramı karışık bir formülasyon içerse de sosyoloji literatürüne, özelde de değerler sosyolojisine önemli katkılar sağlamıştır (Marshall 1999: 793). Ancak özel bir tartışma alanıyla, kültürel ve tarihsel kodlarla insan eylemini şekillendiren ve ona yön veren bir takım motivasyonların önemi üzerinden, sosyolojinin doğa bilimlerinden farkını ortaya koyan Weber sosyolojisinin bilim ve sosyoloji uğraşısında araştırmacıya biçtiği rol, pozitivistimin nesnellik çerçevesi ile doğrudan örtüşerek kendi sosyolojisi ile ilgili metodolojik bir tutarsızlık olduğu izlenimini vermektedir. Gerçekte Weber tarafından önerilen *verstehen* (anlama) anlayışı, pozitivist eğilimli birçok eleştirmenin ilgi odağı olmuş, anlama yönteminin sadece hipotez kaynağı olarak katkı sağlayabileceği iddia edilmiştir (Giddens 2012: 78). Weber’in sosyolojisindeki epistemik kurgunun ötesinde, değerler konusundaki yaklaşımlarında belirginleşen iki eksen bulunmaktadır. Bunlardan ilki Weber’in bir meslek olarak bilim tartışmaları, diğeri ise bilimsel araştırma konusundaki yorumlarıdır.

İlk olarak, Weber’in siyasetin üniversite dışında olması ve “amfi” öğretimini yargısal olarak etkilememesi gerektiği ile ilgili esnek olmayan ve aynı zamanda etik açıdan haklı görünen bir tutumu vardır. Pratik siyasal tutum almak ile siyasal yapıları ya da partileri incelemek şüphesiz başkadır. Kişi bir siyasal mitingde demokrasi üzerine konuşurken kişisel tutum ve konumunu saklamaz, kendisini açıkça ortaya koyar/koyalmalıdır. Burada bilimsel düşünme eylemi yoktur. Aksine kelimeler ve yorumlar oy toplama aracı olabilir. Bilimde ise durum tam tersi olmalıdır (Weber 1998: 222). "Bir üniversite hocasının görevinin ne olduğu bilimsel olarak gösterilemez" kanaatindeki Weber (1998); olguları belirtmek, matematiksel ya da mantıksal ilişkiler kurmak, kültürel değerlerin içyapılarını çözmek ve kültürün ya da tek tek kültür öğelerinin değerine ilişkin sorulara yanıt vermenin nasıllığını anlayabilecek entelektüel bir dürüstlüğe sahip olmak gibi nitelikleri hocalardan beklediği tek şey olarak ifade eder. Dolayısıyla bilim adamı

işe kişisel değer yargısını karıştırdığı zaman, gerçekleri tam anlama olanağını yitirmektedir (Weber 1998: 223). Weber'in değerlerden bağımsızlık hakkındaki görüşlerinin bu boyutu pek muğlak gözükmemektedir. Akademisyen, sınıfta kişisel değerleri değil olguları ifade etmelidir. Dersi ilginç hâle getirmek için değerlere başvurmak çekici olsa da bunda bir sınır olmalı, öğrencilerin amprik çözümlenmeye dönük motivasyonlarını olumsuz etkileme sıkıntısı gözetilmelidir (Ritzer-Stepnisky 2014: 122). Fakat Weber (1998: 225) bu iddiaların hemen ertesinde biraz tutarsızlaşmakta, “pratik ve çıkarlara dair bir takım tutumları bilimsel olarak savunmanın olanaksızlığı” konusunu daha derin nedenlere tevdi ederek (örneğin Fransız ve Alman kültürlerinin değeri hakkında verilecek bilimsel bir karar gibi) “bilimsel” savunmanın ilkesel olarak anlamsızlığını vurgulamaktadır. “Zira burada farklı tanrılar bir savaş içindedir ve bu savaş ise ezelden ebede sürmektedir” (Weber 1998: 225).

Weber'in toplumsal araştırmalarda değerlere ilişkin yorumları ise biraz daha muğlaktır. Weber olgu ile değer arasında bir ayrım yapılabileceğine inanırken, olanın varoluşsal bilgisi ile olması gerekenin normatif bilgisinin farkını özenle vurgular. Bununla birlikte Weber, betimlenen bulgulara karşın değerlerin toplumsal araştırmaların bütün süreçlerinden çıkarılması gerektiği gibi basit bir görüşle hareket etmemiştir (Ritzer-Stepnisky 2014: 122).

Weber'e göre bilimin ve sosyolojinin seçimi, araçsal akılsallık çerçevesinde gerekçelendirilemeyen bir değer seçimidir. Aynı saptama, tikel bir inceleme nesnesinin seçilmesinde de geçerlidir. Ancak, bu seçimler yapılırca sosyolojik araştırmalar, akılcı tutarlılığın bilimsel cemaatin eleştirilerine açık kalması anlamında değerden bağımsız olacaktı. Yine bu noktada “akılcı” ile kastedilen, tarihsel değişimlere açık bir yorumu da gerektirmekteydi. Bu anlamda sosyal bilim çalışmaları değerlerle; yalnız bir tekil varlık olan sosyoloğun değerleri bağlamında değil, aynı zamanda sosyal bilimciler cemaatinin değerleri ve bir kültürle de kuşatılmaktaydı (Marshall 1999: 793). Değerler toplumsal araştırmada araştırmayı tercih ettiğimiz şeyin seçimini şekillendirebilecek, ancak başlamasından önceki zaman dilimi ile sınırlı kalacaktı. Weber'in görüşlerinde Alman tarihselciliğinin de etkisiyle (özellikle Heinrich Rickert) değer ilgililiği bağlamında, araştırma nesnesinin seçimi ile araştırmacının yaşadığı belirli bir toplumda önemli kabul edilen şey arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Weber'in bürokrasi çalışması da aslında basit bir tesadüf değildi, O'nun zamanında bürokrasi Alman toplumunun önemli bir parçasıydı (Ritzer-Stepnisky 2014: 122-123).

Bu noktada “değerden bağımsız” bilim konusunun merkezinden Weber ile ilgili tartışmaların göze çarptığını görüyoruz. Özellikle Amerikalı sosyolog Alvin Gouldner'in önemli eleştirileri, değerlerin insan hayatındaki merkezi konumu sebebiyle ondan bağımsız (value free) bir sosyolojinin olmayacağı/olamayacağı fikri üzerinden, genel eğilime vurgu yapsa da özel olarak Weber'in görüşlerinde merkezileşmektedir. Gouldner, Weber'i Yunan mitolojisindeki yarı boğa yarı insan, labirentte yaşayan yaratık “minoteur” a benzeterek bu metafor üzerinden bir

takım eleştirilerde bulunur. Weber minoteur, labirent ise değerlerden arınmış sosyal bilimler mitidir. Bahsedilen labirent gidenin geri dönmediği, bu mistik yaratığın inidir. Gelenek içerisindeki herkes bu kutsal yeri ziyaret ederek bilim ile değerler arasındaki kadim tartışmaya saygısını gösterir. Bu metafora atfen, değerlerden bağımsız sosyoloji ise hareket noktası meslek sosyolojisi olan bir çalışma gurubunun ideolojisinin adeta bir parçasıdır. Bu görüş (ya da inanç) basitçe “gerçek” ya da mantıksal olarak “iyi” olmasının ötesinde “işlevi” üzerinden önem kazanır. Değerlerden bağımsız sosyoloji inancı, gerçekte sosyoloji disiplininin değerlerden arınmışlığı düşüncesine binaen herhangi bir çalışmanın: tercih edilme, araştırma ya da raporlanma aşamasında bilimsel olmayan yargıları dışlar mı? Ya da sosyoloji böyle mi olsun istemektedir? Gouldner sorduğu soruların olumlu cevabına inanmamakta, sosyologların bilim dışı inançlarını bilimsel çalışmalarının tamamen dışında tutmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Sosyologun teknik becerisi değer yargısında bulunmasına izin vermeyecekse peki sonrası nasıl olur? (Gouldner 1962: 199). Gouldner; Weber’in iddiası üzerinden sorunsallaştırdığı değerlerden bağımsız bilimin savunucularını genelleyerek önemli sosyal problemler üzerinden düşündürücü örnekler verir. Muhtemelen Hiroşima’dan önce fizikçiler de değerlerden bağımsız bilim görüşünü desteklemiş ve değer yargılarından arınmış olmaya neredeyse ant içmiştir. Gouldner’a göre (1962: 212) bugün bizler öğrencileri yetiştirirken sadece mesleki becerilerimize ilgi duyacak ve sorumluluklarımızın ne olduğunu belirleyen ahlaki duygularımızı reddedeceksek, gelecek nesil yine Auchwitz’de hizmete hazır olacaktır. Şüphesiz bilim, doğası gereği yapma ve yıkma potansiyeline sahiptir. Gouldner (1962: 213), gerçekte Weber’in değerlerden bağımsız sosyoloji iddiası ile Batı düşüncesinde iki önemli geleneğin arasındaki gerilimi hükme bağlamaya çalıştığını öne sürmektedir. Bu önemli iki gelenek, akıl-iman, bilgi ve his, klasisizm ve romantizm, beyin ve kalp arasındadır. Weber bu sorunun nihai olarak çözülemeyeceğini bilirken amacı bu iki tarafı bir birinden ayırarak ateşkesi sağlamaktır. Weber’in *verstehen* (anlama) anlayışı dönem açısından değerlendirildiğinde, hakimiyet alanı olan pozitivist eğilimli çok sayıda kişi tarafından eleştirilmiş ve onu zor durumda bırakmıştı. Dolayısıyla düşünürün kültür ve tarihselliğe atfettiği önemle, sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında ayırım olması gerektiğini vurgulamış olsa da sosyal bilimlerin doğa bilimleri kadar nesnel sonuçlara ulaşabileceğini ifade ederek (Giddens 2012: 78) Gouldner’ın da belirttiği gibi, iki kadim görüş arasında aslında bir bakıma uzlaşmayı sağlamaya çalıştığı ifade edilebilir. Gerçekte Weber ile ilgili eleştiriler, çalışmalarındaki öznel değerlendirmelerinde somutlaşmakta, kendi sosyolojisinin çelişkili görülmesine sebep olmaktadır. David J Gray de (1968) Weber’in metodolojisi üzerinden, değerlerden bağımsız sosyoloji düşüncesini ikiyüzlülük ve sorumsuzluk doktrini olarak değerlendirirken değerler tarafsızlığı (value neutral) üzerine kurulu bilgiyi veya metodolojiyi eleştirmektedir. Bu noktada Grey (1968), ironiyle "Modern toplumda sağlık sosyolojisi ya da endüstri sosyolojisi, değerden ne kadar bağımsız olabilir?" sorusunu sorar. Disiplinde değerden bağımsızlık mümkün olmadığı gibi

sosyologların alana katkısı değerlerden eksik olmamıştır. Hatta gerçekte çalışmalarının gücünün kaynağı bir bakıma değer yargılarıdır. Gouldner gibi, Gray de Nazi ordusuna hizmet eden fizik bilimciler ve mühendisler örneği üzerinden bilimin pür nesnellüğindeki ahlaki sıkıntılara değinir: "*etik olarak tarafsız, değerden bağımsız, birbirine tıpatıp, Nazi subayı..*" (Gray 1968: 176). Bahsedilen yüzyılın ikinci yarısında görülen ciddi toplumsal olaylar ve sorunlar, bilim tarihinde geçmişten günümüze sürüp giden tartışmanın bir bakıma daha ciddi ele alınmasını ve tartışılmasını sağlamıştır. Yaşanan savaşlar, kısımlar ve insanlık dışı gelişmeler saf bilginin, değerlerle, kanaatlerle dolayısıyla sağduyu ile terbiye edilmesi düşüncesini gündeme getirerek modernitenin bilime üflediği monist ruhu ciddi bir meşruiyet krizine sokmuştur (Ulutaş 2016: 26). Bu krizin etkisi, yukarıda sözünü ettiğimiz eleştirilerdeki sert üsluptan açıkça anlaşılacaktır.

DEĞERDEN BAĞIMSIZ SOSYOLOJİNİN İMKÂNI: MAX WEBER

Gerçekte Weber, olgu ile değeri birbirinden ayırmayı vurguladığı hâlde değerleri tamamen bilimsel söylemin dışına itmemiş, ahlaki bir kayıtsızlık tutumunun nesnellikle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını açıkça ifade etmiştir. Ancak sosyolojide araştırma yapanlar ona göre değere dayalı görüşlerini sunarken kendilerinin ve izleyicilerinin, her zaman bu görüşlerin farkında olmalarını sağlamalıdır. Weber her ne kadar değerler konusunu "sınırları belirlenmiş" ve standardize edilmiş hâli ile sosyal bilimlere ve sosyolojiye dahil etme çabası göstermiş olsa da, söylediği ve yaptığı şey arasında bir boşluk bulunur. Weber, metodolojik açıdan anlam olanaklarının sınırlı olduğu tarihsel verileri çözümlerken dahi, konu ile ilgili değer yargısını belirtmekten kaçınmamıştır. Örneğin Roma devletinin kendi toplumsal kütesinin sarsıcı hastalığının sıkıntısını çektiğini ifade etmiş, başka bir çalışmasında Yahudileri "parya" olarak adlandırmıştır. Aynı zamanda Yahudilerin toplum tarafından dışlanmalarından çok, onların kendilerini toplumdan ayırma arzusundan bahsetmiştir (Ritzer-Stepnisky 2014: 123). Weber'in bu yaklaşımları, doğrudan onun zamanında hakim Hristiyan teolojisine bağlanarak oldukça yanlı ve değer yüklü bulunmuştur. Bu nokta özellikle Weber'in bazı sosyolojik analizlerinde değerlerden bağımsız olduğunu kuşkuya düşürür (Schäfer-Lichtenberger 1994: 283).

Weber'in en ünlü eserlerinden "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" çalışmasında özellikle "kapitalizmin neden diğer toplumlarda değil de batı Avrupa da ortaya çıktığı" sorusunu, tarihsel, toplumsal ve kültürel birtakım çıkarımları ile değerlendirdiği görülmektedir. Toplumsal yaşamda insanların düşünce, inanç ve değerlerinin belirleyici olduğunu ileri süren Weber, çağdaş batı toplumlarında ortaya çıkan kapitalizmin yalnızca Batı Avrupa toplumlarında yer alan inanç ve değerler sisteminin etkisi altında ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Weber' e göre tarihsel süreç içerisinde çeşitli toplumlar kapitalist nitelikteki ekonomik etkinlikler içinde bulunmuş olsalar da, kapitalizm tarihsel özgünlüğe sahip somut bir toplumsal sistem olarak yalnızca Batı Avrupa'da ortaya çıkmış ve çağdaş Batı

dünyasının uygarlığına dönüşmüştür (Weber 2005: 13-23). Bu bağlamda Protestanlığın özelliklerini anlatan Weber (2005: 34), mezhep üyelerinin hem yönetici hem de yönetilen sınıf olarak, hem çoğunluk hem de azınlık olarak ekonomik ussallığa özel bir eğilimleri olduğunu ve bu durumun Katoliklerde gözlenemediğini iddia eder. Farklı ilişki nedenlerinin ise sadece geçici tarihi-siyasal koşullarında değil, sürekli olan içsel özelliklerinde aranması gerektiğini vurgular. Katolikliğin büyük “öte dünya” algısının en yüksek idealini ortaya koyan asketik özelliği, inananlarına bu dünyanın nimetleri karşısında büyük bir umursamazlık içinde olmayı öğretmiştir.

Protestan harekette ise bilhassa Kalvinist kolların özelliği olan “Tanrı takdiri” anlayışının inanların zihninde kendi kurtuluşlarına ilişkin bir endişe yaratması söz konusudur. Kalvinistler ise kaderciliğe teslim olmak yerine bir seçimi karakterize edebilecek bir hayat biçimini; düzenli ve mazbut bir hayatı, mesleğe adanmışlığı, eğlenceden, lüksten ve zevkten uzak bir hayat tarzını benimseyerek dinsel kurtuluşlarını teminat altına almaya çalışır. Weber’e göre bu tür bir hayat tarzı hızlı sermaye birikimine, rasyonel davranışa ve iş hayatında başarıya azmine yönelimliydi (Özensel 2003: 220). Weber aslında burada Protestanlığın Kalvinizm üzerinden, özel türden bir ahlak ile bu inançtaki kişilerde çok çalışmayı ve sermaye biriktirmeyi teşvik eden bir değer kodu oluşturduğunu ifade etmişti. Bu çerçevede değerlerin, sosyolojik araştırmalarda sosyal gerçekliğin temel bağlarını anlama yoluyla daha çeşitli yorumlar yapılabilmesini sağlayan ve araştırmacıyı iç ilişkiler üzerinde düşünmeye yönelten yönünü öne çıkararak akademik açıdan önemli bir katkıda bulunmuştu. Ancak akademik bir araştırma pratiği olarak Weber’in çalışması, kendi değersel ilgisinden bağımsız değildi. Yaşam öyküsü üzerinden yapılan bir takım değerlendirmelerde, yüksek bürokratik bir mevkideki babasına olan mali bağımlılığının ona karşı antipatisine neden olduğu ve bu durumun Weber’i asketik bir yaşantı süren sadık bir Kalvinist olan annesine yakınlaştırdığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Weber’in annesini izleyerek asketik ve gayretli bir işkoleğe dönüştüğü çıkarımı yapılmaktadır. Bu etki ile Weber bahsedilen eserinde bir bakıma, akademik düzeyde annesinin dininin yükselişini ilan etmişti. Weber’in yaşantısında ve daha önemlisi çalışmasında, babasını temsil ettiği biçimiyle bürokratik zihin ve annesinin dindarlığı arasında bir gerilim vardı. Bu çözülmemiş gerilimin Weber’in kişisel yaşantısına ve eserlerine büyük ölçüde işlediği düşünülmektedir (Ritzer 2011: 33).

Değerlerden bağımsız bir sosyoloji imkânını, Weber’in eserleri üzerinden açıkça gösteren diğer bir örnek ise düşünürün din sosyolojisi çalışmalarının konularından birisi olarak İslamiyet ile ilgili değerlendirmelerinde ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm ve Protestanlık ilişkisinde Weber’in tek çizgili bir tarih anlayışını gidermek diye nitelenecek olan çabası, potansiyel olarak çoğulcu bir toplum bilimine temel oluşturabileceği hâlde, İslamiyet’e ilişkin çalışmalarında çarpıcı biçimde, Weber’in elinde oryantlizmin elverişli bir malzemesine dönüşmüştür. Burada farklar ve yokluklar üzerindeki vurgu, başka toplumların da

varlığını anlamaya ve tanımaya götüren masum bir çabayı hızlıca aşarken onların durumunu tanımlayan, sınıflayan ve hizaya sokan bir disiplin/ bilim çabasına dönüşmektedir (Aktay 2000: 125). Değerlere bağımlılık referansı üzerinden diğer bir eleştiri ise Weber'in İslamı ele alış ve yorumlayış tarzı ile ilgilidir. Aslında Weber'in İslamiyet üzerine çalışmasında, rasyonel kapitalizmin ön koşullarının bazıları diğer uygarlıklarda görülse de, burada sadece çilecilik üzerinden karşılaştırmalar yapılması biraz yanlı görünmektedir. Bir açıdan Weber'in yorumları Protestan Ahlakı'ndaki çözümlenmelere paralel gitse de, Weber İslamı bir çok açıdan prütenizmin karşıt kutbu olarak ele almıştır (Turner 1997: 37). Ancak İslamı ele alış tarzı ve yorumlarken onun Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunda geliştirdiği Kalvinizm ile ilgili özel tezle bağlantısı çok zayıftır. Partikte Weber'in patrimonyal hakimiyet ve prebendel feodalizm açısından İslamı tartışması, genel anlamda Marxsızmin kendisiyle değilse de (kendisinin bu açıdan da eleştirdiği) Marx'ın sosyolojisiyle uygunluk arz eder. Bu çerçevede ele alındığında, inançlarla sosyal yapılar arasındaki ilişkiler bakımından Weber'in konumu çoğunlukla tutarsız ve en iyi ihtimalle duygusaldır (Turner 1997: 29). Sadece bu örnekler üzerinden bile Weber'in sosyolojisinin değerlerden bağımsız olmadığını ifade etmek mümkündür. Weber'in kapitalizmin oluşumundan bürokrasiye, bir çok eserinde monist davranmadığı hâlde belirli durumlarda indirgemecilikten de kaçmadığı görülmektedir. Weber, -tıpkı diğer tüm düşünürlerin çalışmalarında olduğu gibi- değerlerinden bağımsızlaşmamıştır. Ancak sosyal bilimlerdeki zenginlik gerçekte, değer yargıları olan araştırmacılar sayesinde değil midir?

SONUÇ

Değerler şüphesiz sosyal kültürel dünyamızda önemli rollere sahiptir. Değerlendirme ölçütleri olmaları bağlamında tüm sosyal olgularla ilgisi olan değerler, farklı açılardan sosyolojinin konusu kapsamına girer ve farklı alanları açarak araştırmacıya tartışmasız birçok veri sağlar. Bu anlamda çağdaşlarının aksine farklı bir bakış açısı geliştiren ve bunu sosyolojik tespitlerinde kullanan Max Weber; değerler sosyolojisi konusunda önemli belirlemelerde bulunması ve örnekler vermesinin yanı sıra toplumda değer kavramının anlamının, yerinin ve işlevinin ne olduğunu kuramsal düzeyde açıklama çabasıyla sosyoloji literatürüne büyük katkılar sağlamıştır. Fakat zamanın hakim düşüncesi olan pozitivism, insan hayatında ve toplumsal ilişkilerde değerleri ve ona ilişkin anlam kodlarını ciddiyle önemseyen Weber'in sosyolojik araştırma pratiğinde "değerden bağımsız" bir sosyoloji yapılabileceği yönündeki iddiasını büyük ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla bu durum Weber'i içinde bulunduğu çağın düşünce sistemine yakınlaştırırken kendi sosyolojisinde birtakım tutarsızlıkları ortaya çıkarmıştır. Gerçekte, neredeyse son yüz yıllık literatürde Weber sosyolojisi ile ilgili birçok olumlama, eleştiri ya da tartışma görmekteyiz. Aslında, Weber'le ilgili her bir çalışma, araştıranın ona atfettiği "değer" üzerinden farklı bir okuma ile vücut kazanmış görüşleri yansıtır. Yani Weber'in kendi çalışmalarına referansla

örneğin onun pozitivizm karşıtı ya da pür pozitivist olduğunu düşünebiliriz. Tıpkı Weber gibi, dönemin diğer önemli düşünürleri için de aynı okumayı yapabilmek mümkün. Peki, neden hâlen Weber? Şüphesiz değerlerin toplumbilimlerindeki yeri ve öneminden bahsedilecekse, her türlü çelişkiye rağmen pratik ve teorik açıklamalarıyla akla ilk gelen isimlerden birisi Max Weber'dir. Bu noktada hakkının teslim edilmesi gereken Weber, bugün 100 yıl sonra bile birçok sosyolojik araştırmanın esin kaynağı olarak; neredeyse bir sosyoloji tarihinin onun görüşleri üzerinden inşa edildiği, bazen eleştirel bazen de destekleyici yönleri ile fikirlerine uğradığımız önemli bir düşünürdür. Arslan (2013) ve Nisbet (2013) bu durumu oldukça güzel ifade etmiştir. Arslan' göre (2013) gelenek kavramından yola çıkarak çok genel düzeyde bir yorumla, klasik sosyoloji aktörlerinin yerini anlamaya çalıştığımızda örneğin; peygamberler, geleneğin (yani dinsel karşılığı ile sünnetin) paradigmatik şahsiyetidir, paylaşılmış örnektir, peygamber sünnetin paradigmasıdır. Sosyoloji geleneğinin paradigmatik örnekleri ise klasik sosyologlardır. Tıpkı peygamberler gibi klasik sosyologlar da kurumlaşmış müesses şahsiyetlerdir. Şüphesiz bu kavramlar farklı bağlamlara aittir. Ancak kurumsallaşmış bu şahsiyetlere uğramadan sosyoloji üzerine düşünmek çok da mümkün değil. Nisbet (2013) bu düşüncenin biraz daha ötesine gider, öyle ki günümüz sosyolojisini Weber ve Durkheim gibi sosyal teorisyenlerin geliştirdikleri teorik çerçevelerden ve perspektiflerden ayıklamaya kalktığımızda, ortada kupkuru anlamsız veri yığından ve dayanaksız yığınla hipotezden başka hiçbir şey kalmayacaktır. Çünkü "insanın değer yüklü doğası" nedeniyle, sosyolojik araştırma pratiğinin gerçekleştircisi olarak teori ile kurduğu her ilişkide başka bir anlama ve bağlama ulaşabilir. Nitekim klasik sosyologlarla ilgili her çalışma, değer yüklü bir "göz" ile okunduğu için aslında her seferinde teorinin kendisini ortaya koyanın cümlelerinden bağımsızlaşarak başka şeylere dönüşür. Sosyoloji tarihinin bizatihi kendisi, bu durumu oldukça güzel yansıtmaktadır.

SUMMARY

An important aspect of 19th century thought is the placing of humanity itself as a thinking subject through its own rationality and, the diffusion of scientific thought and positivism into all aspects of life. Sociology, claiming to be neutral and impartial as a result of positivism and the motive to be regarded as a science, appeared around the same years as the science of the objective truth of social facts. Due to its emphasis on objectivity, values were kept outside of sociological studies because they were regarded as a representation of personal truths and subjectivity. However, this perception formed by the myth of "a sociology devoid of value judgements" have changed as a result of "the sociological adventures of sociology itself" both theoretically and methodologically. In other words, this change was initiated once different branches of science can not be united by a single theory was understood and the debates revolving around the question of objectivity in science. The attempt to employ the approaches developed by positivism also in the sphere of social production was problematic, considering that values -occupying a central place in social science because of their high relevance to social structures, social functions and social change- are left outside of analyses. At this point, Max Weber, an important representative of the sociological tradition, was implying a sociology that takes into account the values possessed by individuals and groups when he was asserting the need for the interpretative understanding of the meaning of the actions for the actor in order to explain the distinctive patterns in social behavior. At the same time, Weber, who emphasized the need for a sociology that attaches importance to the meaning of the action for the actor, was also asserting the possibility of a value-free sociology. In the "Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" Weber regards Protestantism as a main factor for the development of capitalism in the west. In fact, however, he investigates the forms of relationship between values in religious and economic realms. In other words, in addition to capital accumulation, he attributes a special importance to the role of Protestantism in the formation of capitalism. Indeed, Weber has been an important source of reference in regarding values as a social fact because of their supra-personal aspect. In his statements about science as a vocation, he also explicitly purports the idea that scientists should practice their work freely from their values. This position opens up two spheres of discussion in social sciences, and especially in sociology. Firstly, through which framework does "value" overcome the problem of objectivity and enters the realm of sociology. On the other hand, if we assume that the sociological context of social values are also valid for the scientist, how can we ensure that the practitioners of science can under any circumstances act independently from the values that create the scientist as a person practicing science? Max Weber is one of the main reference points in studies dealing with the sociological aspect of values in Turkey and in the world. However, his own emphases on the practice of value-free sociology became dissolved in his own studies. Therefore, the question of value-free sociology is often discussed on an abstract methodological basis. If his own studies

are taken as a measure, the answer to this question is that a value-free sociology is not possible, both theoretically and methodologically. It is quite possible to argue that this is evident -in addition to his conclusions about capitalism- in his attempts to understand and interpret Islam. This study, therefore, can be read as an attempt to read the concept of value, together with its conflicting aspects, along the axis defined by Weber's sociology. On the other hand, debates about some currents of thought that are against positivism, like idealism, voluntarism, and phenomenology will not be included here in order to retain the discussion coherent. To sum up, this study aims to investigate the sociological dimension of the "value" concept and how it relates to Weber's tendency in this direction. This will be done by analysing some works of Weber in order to evaluate the place of values in sociology and the possibility of a value-free sociology.

KAYNAKÇA

- AKTAY, Yasin (2000). *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*. İstanbul: İletişim Yay.
- ARON, Raymond (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. çev. Korkmaz Alemdar. İstanbul: Bilgi Yay.
- ARSLAN, Hüsamettin (2013). “Nisbet’in ‘Sosyolojik Düşünce Geleneği’ne Derkenar: Etik Cemaat”. *Sosyolojik Düşünce Geleneği (Robert Nisbet)*. çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Paradigma Yay. XI-XLIII.
- AYDIN, Mustafa (2003). “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 (3): 121-144.
- AYDIN, Mustafa (2004). *Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Pınar Yay.
- BİREKUL, Mehmet-ALKIN, Ruhi Can (2015). “Sosyolojinin Doğuşunda Değerler Problemi, Kurucu Sosyologlardan Değerler Üzerine Felsefi bir Tartışma”. *Değerler Bilançosu*. ed. H. H. Bircan-Bülent Dilmaç. Konya: Çizgi Kitabevi. 77-97.
- DURKHEİM, Emile (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. çev. Cenk Saraçoğlu. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- FITCHER, Joseph (1990). *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Konya: S.Ü. Basımevi.
- FREUND, Julien (2002). “Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”. *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. ed. Tom Bottomore-Robert Nisbet. çev. Kubilay Tuncer. Ankara: Ayraç Yay. 157-193.
- GERTH, Hans-MİLSS, Wright (1998). *Max Weber “Sosyoloji Yazıları”*. çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yay.
- GIDDENS, Anthony (1996). *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*. çev. Ahmet Çiğdem. Ankara: Vadi Yay.
- GIDDENS, Anthony (2012). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*. çev. Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- GOULDNER, Alvin W. (1962). “Anti-Minotaur: The Myth of a Value-Free Sociology”. *Social Problems* 9 (3): 199-121.
- GRAY, David J. (1968). “Value-Free Sociology: A Doctrine of Hipocrisy and Irresponsibility”, *The Sociological Quarterly* 9 (2): 176-185.
- GÜÇLÜ, Abdülbaki-UZUN, Erkan vd. (2003). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- MARSHALL, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

- NİSBET, Robert (2013). *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Paradigma Yay.
- ÖZENSEL, Ertan (2003). "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer". *Değerler Eğitim Dergisi* 1 (3): 217-239
- ÖZENSEL, Ertan-BAĞLI, Mazhar (2005). *Çokkültürlü Vatandaşlık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- PARSONS, Talcott (1968). *The Structure of Social Action, Volume II: Weber*. New York: The Free Press.
- RITZER, George (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. çev. Himmet Hülür. Ankara: Deki Yay.
- RITZER, George-STEPNISKY, Jeffrey (2014). *Sosyoloji Kuramları*. çev. Himmet Hülür. Ankara: Deki Yay.
- SCHÄFER-LICHTENBERGER Christa (1994). Max Weber and the Jewish Question: A Study of the Social Outlook of His Sociology by Gary A. Abraham. *AJS Review* 19 (2): 281-284.
- TATLİCAN, Ümit (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. Ankara: Sentez Yay.
- THEODORSON, George-THEODORSON, Achilles G. (1969). *A Modern Dictionary of Sociology*. New York: A Barnes and Noble.
- TOPÇUOĞLU, Abdullah (1999). *Üniversite Gençliğinin Değerleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- TURNER, Bryan S. (1997a). *Eşitlik*. çev. Bahadır Sina Şenler. Ankara: Dost Kitabevi.
- TURNER, Bryan S. (1997b). *Max Weber ve İslam*. çev. Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yay.
- TURNER, Jonathan-BEEGHLEY, Leonard vd. (2012). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. çev. Ümit Tatlıcan. Bursa: Sentez Yay.
- ULUTAŞ, Ejder (2016). *Kanaat Önderi, Bir Liderlik Fenomenolojisi*. İstanbul: Açılım Yay.
- WEBER, Max (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü*. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yay.
- WEBER, Max (2012). *Ekonomi ve Toplum*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yay.